

Scoping Review of Research of Islamic Management in the Islamic Republic of Iran: Meta-study of Articles Published up to 1400 AH

Seyyed Mehdi Seyyed Tabatabaei * Mohammad Ahmadi ** Alireza Hajizadeh***

Amir Mianbandi****

Abstract

One of the important prerequisites for the realization of Islamic management is the aristocracy of Islamic management research. Since there has not been a comprehensive review of this time, this research aims to identify comprehensive and multidimensional analysis of articles published in the field of Islamic management. In the present study, all the articles of Islamic management published from the beginning of the Islamic Revolution until 1400 were searched for keywords and analyzed by the scope method. This approach is aimed at evaluating the size and scope of existing literature, with the aim of identifying the nature and extent of evidence of research. Accordingly, 828 keywords combining the specific terms of knowledge management and Islamic thought to collect all the works of this area. Finally, with respect to selected articles and removing repetitive articles, 3336 unique articles in the field of Islamic management were obtained. Then the results were categorized as historical and quantitative analysis, analysis of Islamic issues and analyzing specialized management issues. The innovations of this research include the comprehensiveness of the works of Islamic management, analyzing the specialized areas of management knowledge and based on various sources of Islamic thought. In the end, fourteen results and suggestions are based on the analyzes obtained from the research. The most important result of the research is to draw the scope of research in various Islamic management areas that can guide researchers in this area.

Keywords: *Scoping Review, Meta Study, Secondary Study, Islamic Management, Islamic Management Researches.*

---

* PHD Candidate, Department of Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

** Corresponding Author: MA Student, Department of Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

*** MA Student, Department of Administrative Management, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

**** MA Student, Department of Management Student, Faculty of Islamic Education and Management, Imam Sadeghi University, Tehran, Islamic Republic of Iran.

شاپا چاپی: ۶۹۸۰ - ۲۲۵۱
شاپا الکترونیکی: ۵۲۳۴ - ۲۶۴۵

نشریه علمی
مدیریت اسلامی

(زمستان ۱۴۰۰، سال ۲۹، شماره ۴: ۲۱۹ - ۱۸۹)

مرور دامنه پژوهش‌های مدیریت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران: فرامطالعه مقالات منتشرشده تا سال ۱۴۰۰ هجری شمسی

محمد احمدی **

امیر میان‌بندی ***

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۱۱/۲۵

سیدمهدی سیدطباطبایی *

علیرضا حاجی‌زاده ***

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰

چکیده

یکی از پیش‌نیازهای مهم جهت تحقق مدیریت اسلامی، اشراف بر پیشینه پژوهش‌های مدیریت اسلامی است. این پژوهش با هدف شناسایی جامع و تحلیل چندبُعدی مقالات منتشرشده در حوزه مدیریت اسلامی به رشته تحریر درآمده است. در پژوهش حاضر، تمامی مقالات مدیریت اسلامی منتشرشده از ابتدای انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) تا سال ۱۴۰۰ به صورت کلیدواژه‌ای جست‌وجو شده و با روش مرور دامنه مورد بررسی قرار گرفته است. این روش به ارزیابی مقدماتی اندازه و دامنه ادبیات موجود، با هدف شناسایی ماهیت و وسعت شواهد پژوهش صورت می‌پذیرد. بر این اساس تعداد ۸۲۸ کلیدواژه ترکیبی از اصطلاحات خاص دانش مدیریت و اندیشه اسلامی جست‌وجو شد تا تمامی آثار این حوزه جمع‌آوری شود. در نهایت با غربال مقالات منتخب و حذف مقالات تکراری، تعداد ۳۳۳۶ مقاله منحصربه‌فرد در حوزه مدیریت اسلامی به دست آمد. سپس نتایج به دست آمده از حیث تحلیل تاریخی و کمی، تحلیل موضوعات اسلامی و تحلیل موضوعات تخصصی مدیریت طبقه‌بندی شد. از نوآوری‌های این تحقیق می‌توان به جامعیت در احصای آثار مدیریت اسلامی، تحلیل بر مبنای حوزه‌های تخصصی دانش مدیریت و بر مبنای منابع مختلف اندیشه اسلامی اشاره کرد. در پایان نیز چهارده نتیجه و پیشنهاد بر اساس تحلیل‌های حاصل از پژوهش فهرست شده‌اند. مهم‌ترین نتیجه پژوهش نیز ترسیم دامنه پژوهش‌های موجود در حوزه‌های مختلف مدیریت اسلامی است که می‌تواند راهنمای عمل پژوهش‌گران این حوزه باشد.

کلیدواژه‌ها: مرور دامنه؛ فرامطالعه؛ مطالعه ثانویه؛ مدیریت اسلامی؛ پژوهش‌های مدیریت اسلامی.

* دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

** نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی‌ارشد مدیریت صنعتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)،

M.ahmad@isu.ac.ir

تهران، ایران

*** دانشجوی کارشناسی‌ارشد مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

**** دانشجوی کارشناسی‌ارشد مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

مقدمه

با استقرار حکومت الهی ولایت فقیه در ایران اسلامی، فرصتی ویژه برای تحقق اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله وسلم) به دست آمد؛ فرصتی که ائمه اطهار در مبارزه حاد سیاسی ۲۵۰ ساله در پی تحقق آن بودند (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۰: ۱۷). طبق فلسفه تاریخ شیعی، این نعمت به مثابه نقطه عطف تاریخی ویژه، شرایط بسیار حساس و پیچیده‌ای دارد. اما دانش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دوپست‌ساله فراهم کند و با وجود تهی‌دستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷).

از سویی دیگر، استلزامات مرحله جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی که رهبر معظم انقلاب اسلامی مدظله‌العالی در بیانیه گام دوم مطالبه کرده‌اند، اصلاح نظام مدیریتی کشور است؛ چراکه برای رسیدن به تمدن اسلامی باید سبک اداره جامعه، اسلامی شود (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷) در نتیجه، ضروری است برای پیاده‌سازی مدل‌های بومی مدیریت مبتنی بر معارف اسلامی، مراکز علمی به‌عنوان مهد دانش همت مضاعفی بدین امر اختصاص دهند. مدیریت اسلامی بخشی از پاسخ به نیازهای اساسی جامعه اسلامی است و جایگاه راهبردی آن به گونه‌ای است که در بیش از چهل سال گذشته، عمده موفقیت‌ها و پیشرفت‌های مهم کشور را بر دوش گرفته است. دفاع مقدس، جهاد سازندگی، دستیابی به فناوری‌های نوین نظیر انرژی هسته‌ای و سلول‌های بنیادی، هوافضا، دستاوردهای عرصه نفت و انرژی، پیشرفت‌های پزشکی و دارویی، افزایش توان نظامی و امنیتی و بسیاری از دستاوردهای دیگر مرهون سبک جدیدی از مدیریت هستند که این سبک، با مکاتب متعارف مدیریت تفاوت دارد (راجی و خاتمی، ۱۳۹۷: ۹).

از اول انقلاب اسلامی یکی از نقاطی که مخالفین و دشمنان این انقلاب مدام تبلیغ کردند و این دروغ را با پیرایه‌های گوناگون آراستند، این بود که انقلاب با علم مخالف است. در حالی که انقلاب در حقیقت بر پایه علم است (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۸). فرامطالعه آثار علمی نه تنها پاسخی به افکار عمومی است بلکه جست‌وجو برای پژوهشگران را نیز آسان‌تر خواهد کرد، به شرطی که جامعیت داشته باشد که پژوهشگر را از بررسی سایر منابع بی‌نیاز کند.

این مقاله به دنبال آن است تا اولاً مقالات منتشر شده در حوزه مدیریت اسلامی را به صورت جامع شناسایی کرده و سپس با منطق مشخصی کنار هم قرار داده و طبقه بندی نماید. البته مأخذشناسی ها و محدود فرامطالعه هایی تا به امروز در این حوزه انجام شده است؛ اما متأسفانه هیچ کدام از این مطالعات از یک طرف جامعیت لازم را ندارند و از طرف دیگر، متعلق به سال های گذشته اند در حالی که مطالعات مدیریت اسلامی در سال های اخیر رشد فزاینده ای داشته است؛ هم چنین تمرکز بیشتری بر کتب و پایان نامه ها داشته اند و کمتر به مقالات منتشر شده پرداخته اند. خروجی این پژوهش صرفاً گزارش پژوهش های حوزه مدیریت اسلامی نیست؛ بلکه مقایسه مجلات، تحلیل تاریخی انتشار مقالات این حوزه و مقایسه سهم یاری حوزه های تخصصی مختلف دانش مدیریت نیز مورد توجه بوده است؛ بنابراین نتایج این پژوهش به ویژه برای پژوهشگران مدیریت اسلامی در حوزه های گوناگون تخصصی مدیریت مفید خواهد بود.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مدیریت اسلامی

برای مدیریت تعاریف متعددی ارائه شده است که برخی از تعاریف عبارتند از: «هنر و علم به کارگیری صحیح امکانات در جهت رسیدن به اهداف مورد نظر، به نحوی که با موازین اسلامی مغایرت نداشته باشد» (نبوی، ۱۳۹۳). علامه محمد تقی جعفری در تعریف دیگری از مدیریت اسلامی بیان می دارد: «مدیریت حیات انسان ها چه در حالت فردی و چه در حالت اجتماعی، برای وصول به عالی ترین هدف های مادی و معنوی است» (مقیم، ۱۳۹۴، ص ۵۱). مدیریت اسلامی در بیان آیه الله مکارم شیرازی یعنی عالم هستی تحت مدیریت واحدی قرار دارد و این مدیریت الله است، انسان خلیفه الله و عالم اصغر است. این الگو به ما می گوید: «مدیریت صحیح تنها در پرتو ارتباط مستقیم با معاونان محدود و مورد اعتماد است و مدیر نباید با تمامی نفرات ارتباط مستقیم برقرار سازد» (جعفری، ۱۳۷۹). آنچه از تعاریف منتخب و سایر تعاریف منتج می شود این است که در مدیریت اسلامی نگاهی الهی و مکتبی وجود دارد که در آن رشد و تربیت بشری مورد عنایت قرار گرفته و با توجه به سنن الهی (افضلی، ۱۳۹۵) به مدیریت و تدبیر امور می پردازد.

پیشینه پژوهش

از آنجاکه این پژوهش، پژوهشی ثانویه و در موضوع مدیریت اسلامی است، پیش از انجام پژوهش برای جلوگیری از موازی کاری بایستی پژوهش‌های موجود مورد بررسی قرار می‌گرفت؛ بنابراین کلیدواژه‌های مرتبط با مآخذشناسی مدیریت اسلامی، در جامع‌ترین پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی زبان انجام شد. برای حفظ جامعیت جست‌وجو، به جای جست‌وجوی کلیدواژه‌ای منابع اسلامی، نتایج به دست آمده توسط نویسندگان بررسی و گزینش شد. دامنه این جست‌وجوها نیز محدود به عنوان و کلیدواژه‌ها نشد تا قلمرو جست‌وجو گسترده باشد.

برای بررسی کتب از پایگاه «کتابخانه ملی ایران»^۱ و «پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران»^۲ استفاده شده است. در نتایج جست‌وجو ۸۹ نتیجه به دست آمد که از این تعداد، ۱۳ عنوان مرتبط با بحث بود و با حذف موارد تکراری، در نهایت معلوم شد ۴ کتاب به بررسی آثار مدیریت اسلامی پرداخته‌اند.

جدول ۱. نتایج جست‌وجو در پایگاه کتابخانه ملی ایران و پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران

ردیف	کلیدواژه جست‌وجو	جست‌وجو در	کتابخانه ملی ایران		پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران	
			تعداد کل نتایج	نتایج مرتبط	تعداد کل نتایج	نتایج مرتبط
۱	مآخذشناسی مدیریت	عنوان	۵	۲	۴	۲
۲	منبع‌شناسی مدیریت	عنوان	۱	۰	۰	۰
۳	کتاب‌شناسی مدیریت	عنوان	۱۲	۲	۱۳	۰
۴	کتاب‌شناسی - مدیریت	عنوان - موضوع	۳۴	۲	۹	۱
۵	مآخذشناسی - مدیریت	عنوان - موضوع	۵	۲	۳	۲
۶	منبع‌شناسی - مدیریت	عنوان - موضوع	۱	۰	۲	۰

برای جست‌وجوی پایان‌نامه‌های از پایگاه «گنج (پایگاه اطلاعات علمی ایران)»^۳ استفاده شد. بدین منظور کلیدواژه‌های مرتبط با مدیریت اسلامی جست‌وجو شد و تعداد ۱۵۱ نتیجه به دست آمد

1. <http://www.opac.nlai.ir>

2. <http://www.lib.ir/>

3. <https://ganj.irandoc.ac.ir/>

که هیچ کدام از آن‌ها به هدف این پژوهش مرتبط نبود.^۱

جدول ۲. نتایج جست‌وجو در پایگاه گنج

ردیف	کلیدواژه جست‌وجو شده	جست‌وجو در	گنج (پایگاه اطلاعات علمی ایران)	
			تعداد کل نتایج	نتایج مرتبط
۱	مأخذشناسی مدیریت	همه	۴	۰
۲	منبع‌شناسی - مدیریت	همه - رشته	۲۵	۰
۳	مرور مدیریت - مدیریت	عنوان - رشته	۲	۰
۴	مرور نظام‌مند مدیریت	همه	۵۸	۰
۵	تحلیل سیستماتیک مدیریت	همه	۶۲	۰
۶	فرامطالعه مدیریت	عنوان	۰	۰
۷	فرا ترکیب مدیریت	عنوان	۲۸	۰
۸	فرا تحلیل مدیریت	عنوان	۳	۰
۹	فرا روش مدیریت	عنوان	۱	۰
۱۰	پژوهش‌های مدیریت	عنوان	۷۱	۰
۱۱	تحقیقات مدیریت	عنوان	۵۱	۰

برای بررسی مقالات نیز از پایگاه «مجلات تخصصی نور»^۲ و پایگاه «پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی»^۳ استفاده شد. نهایتاً در نتیجه فرایند جست‌وجو، ۲۴۳ نتیجه منحصربه‌فرد به دست آمده که ۲۰ مقاله آن مرتبط با بحث بود و با حذف موارد تکراری، ۷ مقاله به هدف این پژوهش ارتباط داشت.

جدول ۳. نتایج جست‌وجو در پایگاه‌های نور و پژوهش‌گاه علوم انسانی

ردیف	کلیدواژه جست‌وجو شده	پایگاه نور		پایگاه پژوهش‌گاه	
		تعداد کل نتایج	نتایج مرتبط	تعداد کل نتایج	نتایج مرتبط
۱	مأخذشناسی مدیریت (اسلامی)	۱۸	۰	۰	۰
۲	منبع‌شناسی مدیریت اسلامی	۴	۱	۰	۰

۱. این موضوع به ماهیت پایان‌نامه برمی‌گردد.

2. Noormags.ir

3. Ensani.ir

ردیف	کلیدواژه جست‌وجو شده	پایگاه نور		پایگاه پژوهش‌گاه	
		نتایج مرتبط	کل نتایج	نتایج مرتبط	کل نتایج
۳	مرور مدیریت اسلامی	۹	۱	۸	۰
۴	مرور نظام‌مند مدیریت اسلامی	۱۶	۰	۲	۰
۵	مرور سیستماتیک مدیریت اسلامی	۷	۰	۰	۰
۶	فرامطالعه مدیریت	۴	۲	۱	۱
۷	فرا ترکیب مدیریت	۶۸	۲	۱۶	۰
۸	فرا تحلیل مدیریت	۴۱	۱	۵	۰
۹	فراروش مدیریت	۴	۱	۱	۱
۱۰	پژوهش‌های مدیریت اسلامی	۱۳	۳	۳	۲
۱۱	تحقیقات مدیریت اسلامی	۱۶	۳	۷	۲

در نهایت فهرست منابع مرتبط با مآخذشناسی مدیریت اسلامی یافت شده‌اند که در جدول زیر به آن اشاره شده است:

جدول ۴. عناوین نتایج جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی

ردیف	عنوان	سال	پدیدآورنده (گان)	نوع اثر
۱	مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران	۱۳۷۵	عابدی جعفری، ازگلی	مقاله
۲	تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب	۱۳۸۴	خنیفر	مقاله
۳	کتاب‌شناسی مدیریت و رهبری در اسلام	۱۳۸۹	عابدی جعفری	کتاب
۴	کتاب‌شناسی مدیریت اسلامی	۱۳۹۱	اشرفی، فردوسی، زاهدی، همتیان	کتاب
۵	منبع‌شناسی مدیریت اسلامی	۱۳۹۲	میرزاا ف	مقاله
۶	مآخذشناسی رهبری و مدیریت اسلامی	۱۳۹۲	سلگی	کتاب
۷	مروری بر مقاله‌های مدیریت اسلامی و مدل‌های آن	۱۳۹۴	عابدی جعفری، بزرگ‌حداد	مقاله

ردیف	عنوان	سال	پدیدآورنده(گان)	نوع اثر
۸	فراروش پژوهش‌های مدیریت اسلامی در ایران (مورد مطالعه: مقاله‌های علمی - پژوهشی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴)	۱۳۹۴	صادقی، مشبکی اصفهانی، کردنائیج، خدادادحسینی	مقاله
۹	مآخذشناسی تحلیلی کتب مدیریت اسلامی	۱۳۹۴	حجازی فر، خانی	کتاب
۱۰	کاستی‌های روش‌شناسی مقاله‌های علمی پژوهشی مدیریت اسلامی؛ آسیب‌شناسی فراروش	۱۳۹۶	صادقی، مشبکی اصفهانی، کردنائیج، خدادادحسینی	مقاله
۱۱	بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۵۷-۱۳۶۸)	۱۳۹۸	عابدی جعفری، بنافی، دستیاری	مقاله

برای مشخص شدن تفاوت پژوهش جاری با آثار معرفی شده در جدول چهارم، توضیحات اجمالی محتوای هر کدام از آثار در یک بند تشریح شده است.

عابدی جعفری و ازگلی (۱۳۷۵) با بررسی آثار مدیریت اسلامی از زمان اثر تا سال ۱۳۷۰ که شامل ۴۶ عنوان کتاب، ۲ پایان‌نامه و ۳۳ مقاله بوده، به موانع تحقیق در مدیریت اسلامی اشاره کرده که با بیان اهمیت این موضوع، نقطه شروع را تشخیص مسأله دانستند. در این مقاله، «مبانی و اصول» و «رهبری» جزو بیشترین موضوعات پژوهشی در حوزه مدیریت اسلامی بوده است. علاوه بر آن با ذکر ویژگی‌های محقق مدیریت در اسلام و ارزش‌یابی کلان آثار به ارائه برخی از نقاط قوت و ضعف آن‌ها پرداختند.

خنیفر (۱۳۸۴) با بررسی آثار مدیریت اسلامی، ۷ رویکرد را با استناد به مباحث مدیریت اسلامی شامل (۱) استناد به آیات و روایات محض، (۲) استناد به نهج البلاغه، (۳) استناد به آیات و روایات و انطباق آن‌ها با مباحث علمی، (۴) استناد به استدلال‌های عقلی، (۵) رویکرد تطبیقی و مقایسه‌ای، (۶) رویکرد ادبی و (۷) رویکرد اخلاقی را بیان کرده است. وی در این پژوهش به تحلیل محتوای ۲۰ کتاب منتخب در مدیریت اسلامی پرداخته است که به ارائه عناوین فصول، میزان فراوانی هر فصل و خلاصه‌ای کوتاه از مباحث کتاب پرداخته است.

سلگی (۱۳۹۲) با شناسایی و جمع‌آوری کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و همایش‌های حوزه رهبری

و مدیریت اسلامی از سال ۱۳۷۷ تا ۱۳۹۰ که به زبان فارسی منتشر شده، اقدام به ثبت عناوین، کلیدواژه و چکیده‌های این منابع کرده که تعدادشان بالغ بر ۳۴۲ عنوان کتاب، ۷۶۶ مقاله، ۲۱۰ پایان‌نامه، ۲۰۰ همایش و ۲۶ عنوان بخشی از کتاب است.

اشرفی و همکاران (۱۳۹۱) به جمع‌آوری اطلاعات کتاب‌شناختی متون منتشرشده مدیریت اسلامی به زبان فارسی در سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۸ پرداخته‌اند که در آن فقط ۱۹۹ کتاب، ۴۱ مقاله پژوهشی، ۲۱ مقاله همایشی و ۴۹ پایان‌نامه ذکر شده است (جلیل‌پور، ۱۳۹۲).

میرزا آف (۱۳۹۲) رویکردهای مدیریت اسلامی شامل رویکرد فلسفی، فقهی، اخلاقی و تطبیقی را در مقاله‌اش معرفی کرده و نیز ۱۴۶ منبع از آثار مدیریت اسلامی به زبان فارسی و عربی را ذکر کرده است. از نقاط ضعف این مقاله، عدم ذکر روش جمع‌آوری منابع است. هم‌چنین نویسنده ضمن معرفی آثار، مجلات تخصصی و پایگاه‌های اینترنتی مدیریت اسلامی را نیز برشمرده است.

حجازی‌فر و خانی (۱۳۹۴) ۷۴ کتاب را که در حوزه مدیریت اسلامی تا سال ۱۳۸۷ منتشر شده، گزینش و بررسی نموده‌اند. این بررسی شامل سرفصل‌های موردبحث هر کتاب، مهم‌ترین منابع مورد استفاده مؤلفان، خلاصه‌ای از مهم‌ترین مطالب، کلیدواژه‌ها و اصطلاحات پرکاربرد، جنبه‌های نوآوری و روش مؤلفان در طرح مباحث اسلامی است.

صادقی و همکاران (۱۳۹۴) با شناسایی مقالات علمی - پژوهشی مصوب وزارت علوم در بازه زمانی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴، تعداد ۶۴ مقاله را استخراج و روش پژوهش فراروش را مورد استفاده قرار دادند. در این مقاله تحلیل‌هایی از نویسندگان، مجلات، میزان ارجاعات، روند تولید مقالات، موضوعات، منابع اسلامی و روش پژوهش مقالات ارائه شده است. از نتایج این مقاله می‌توان به کمبود فعالیت‌های پژوهشی در حوزه مدیریت اسلامی، عدم تطبیق روش‌شناسی تحقیق از نظر مواردی هم‌چون منابع مورد استفاده، روایی، پایایی و روش تحقیق اشاره کرد.

عابدی جعفری و بزرگ حداد (۱۳۹۴) با فراتحلیل و تحلیل مضمون بر روی ۲۱۷ عنوان از مقالات پژوهشی مدیریت اسلامی احصاشده طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴، به این نتیجه رسیده‌اند که دو حوزه مدیریت منابع انسانی و رفتار سازمانی بیش‌ترین مقالات این حوزه را به خود اختصاص داده‌اند.

صادقی و همکاران (۱۳۹۶) با بررسی مقالات علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی از مجلات مصوب وزارت علوم، با روش نمونه‌گیری، ۴۳ مقاله را در دو موضوع رفتار سازمانی و نظریه و

طراحی سازمان انتخاب کردند. از نتایج این مقاله، می‌توان به تنوع موضوعی کم در حوزه مدیریت اسلامی، کاستی‌ها و اشکالات عمده در روش‌شناسی تحقیق پژوهش‌های با رویکرد کیفی اشاره کرد.

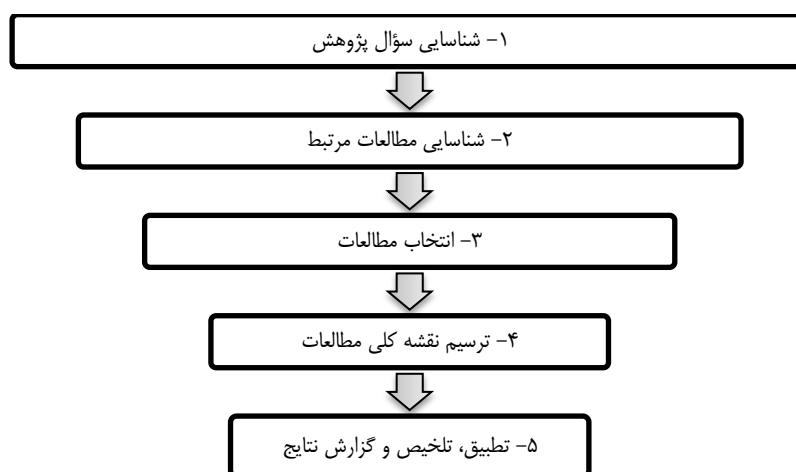
بنافی و همکاران (۱۳۹۸) با فراتحلیل مطالعات مدیریت اسلامی که تعداد آن (اعم از پژوهشی، ترویجی، تخصصی و ...) بالغ بر ۲۱۲ مقاله از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۷ (دهه دوم انقلاب اسلامی) بوده، به این نتیجه رسیدند که پژوهش‌های این بازه زمانی، معطوف به جنبه‌های ترویجی و مبنایی مدیریت اسلامی بوده و کمتر به حل مسائل مستحدثه جامعه براساس مدیریت اسلامی و روش‌شناسی‌های متقن توجه داشته که این دوره، دوره تثبیت مدیریت اسلامی در کشور بوده است. هر یک از منابع فوق، از مناظر مختلفی به بررسی آثار مدیریت اسلامی پرداخته‌اند. با توجه به رشد روزافزون منابع مدیریت اسلامی (نمودار ۳) نیاز است پژوهشی انجام شود تا جامعیت و مانعیت این آثار لحاظ شود و اطلاعات آماری آن نیز بروز شود.

روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ رویکرد کیفی است و با روش تحقیق مرور دامنه^۱ انجام شده است. مرور دامنه یکی از روش‌های نظام‌مند مطالعات ثانویه (فرامطالعه) است که به ارزیابی مقدماتی اندازه و دامنه ادبیات موجود، با هدف شناسایی ماهیت و وسعت شواهد پژوهش صورت می‌پذیرد (بوس و گرت^۲، ۲۰۰۹). این روش، برای مطالعات ثانویه با داده‌های پرحجمی که نیازمند تحلیل هستند بسیار مناسب است. وجه تمایز این روش با سایر روش‌های فرامطالعه آن است که در مرور نظام‌مند^۳ پژوهشگر به دنبال جست‌وجویی نظام‌مند برای ارزیابی و ترکیب شواهد تحقیق است و معمولاً از دستورالعمل‌هایی برای هدایت مرور پیروی می‌کند. در فراترکیب^۴ نتایج مطالعات در قالب داده‌های کیفی بیان می‌شود که همان ترکیب، تفسیرات داده‌های اصلی مطالعات منتخب است. هم‌چنین در فراروش^۵ به بررسی و تحلیل روش پژوهش مطالعات گذشته پیرامون موضوعی خاص می‌پردازد.

1. scoping reviews
2. Grant & Booth
3. Systematic review
4. Meta-synthesis
5. Meta method

جست‌وجوی مطالعات در روش مرور دامنه بسیار دقیق، روشمند و گسترده است. در این روش جامعیت جست‌وجو مهم است؛ اما همگون بودن آن‌ها به‌لحاظ طرح تحقیق و کیفیت آن‌ها اهمیت ندارد. حین اجرای روش مرور دامنه، هم‌چنان که پژوهشگر با ادبیات تحقیق بیش‌تر آشنا تر می‌شود، کلیدواژه‌ها و روش جست‌وجوی آن‌ها را تکمیل و تعدیل می‌کند. مراحل پنج‌گانه روش مرور دامنه در نمودار یک ترسیم شده است؛ البته باید توجه داشت که انجام این مراحل خطی نبوده و رفت و برگشتی هستند^۱ (آرکسی و امالی^۱، ۲۰۰۵).

نمودار ۱. مراحل راهبرد پژوهش مطالعات دامنه؛ براساس مقاله آرکسی و امالی (۲۰۰۵)

شناسایی سؤال پژوهش: با توجه به گستردگی جست‌وجو، سؤال تحقیق باید در این مطالعه به‌صورت کلی شناسایی شود. هرچه مفاهیم استفاده‌شده در سؤال مبهم‌تر و کلی‌تر باشند، این امکان به‌وجود می‌آید که گستره وسیعی از ادبیات تحقیق جمع‌آوری‌شده و مطالعات کمتری از قلم بیفتند بنابراین، حاصل این جست‌وجو، تعداد زیاد و ناهمگونی از مطالعات اولیه خواهد بود. در این پژوهش تمام مقالات منتشرشده در حوزه مدیریت اسلامی به زبان فارسی و در کشور جمهوری اسلامی ایران مدنظر بوده است. شناسایی مطالعات مرتبط: شرط لازم روش مرور دامنه این است که جست‌وجو تا حد امکان

۱. یکی از فعالیت‌های کلیدی برای بهبود کیفیت اجرای روش، هم‌فکری و مشاوره است.

جامع باشد تا بتواند بدنه دانش در حوزه مورد نظر را شناسایی و به سؤال تحقیق پاسخ دهد. بدین منظور از سامانه «علم‌نت» به صورت گسترده جهت شناسایی منابع مرتبط استفاده شده است. انتخاب مطالعات: بعد از جست‌وجوی اولیه، آشنایی و تسلط نسبی به ادبیات تحقیق و ترسیم نقشه مقدماتی از مطالعات، معیارهایی برای حذف و انتخاب مطالعات جست‌وجوشده تعیین می‌شوند. پس از تعیین معیارهای غربال و انتخاب مطالعات، فرایند غربال برای کلیه منابع جست‌وجوشده اجرا شده و مطالعاتی که بیشترین ارتباط را به سؤال تحقیق داشته باشند، انتخاب می‌شوند. سپس از طریق مطالعه و بررسی عناوین مقالات، فهرست نهایی مطالعات مرتبط احراز می‌گردد.

ترسیم نقشه کلی مطالعات: در این مرحله مشخص می‌شود که چه نوع داده‌هایی از درون مطالعات منتخب، باید استخراج شوند و برای تحلیل‌های بعدی وارد جداول و نمودارها شوند. تطبیق، تلخیص و گزارش نتایج: از آنجا که در روش مرور دامنه قرار است بدنه دانش در یک حوزه پژوهشی نوظهور ذیل یک سؤال کلی ترسیم شود؛ بنابراین تعداد نسبتاً زیادی از مطالعات تلخیص و سپس با یکدیگر تطبیق داده می‌شوند، مضامین و مفاهیم اصلی‌شان استخراج شده و گزارش می‌شوند. در مرور دامنه مطالعات ارزیابی کیفی نمی‌شوند، چراکه قرار نیست نتایج آنها ترکیب و تجمیع شوند و به یک یافته تعمیم‌پذیر برسند، بلکه دو نوع داده از مطالعات استخراج می‌شوند: الف) داده‌هایی که حالت آماری دارند^۱ و ب) مفاهیم و مضامین اصلی و شکاف‌های تحقیقاتی. دومین مورد دشوارتر است و نیاز به مطالعه رفت و برگشتی مطالعات، تطبیق آنها با هم و شناسایی مضامین دارد.

تدقیق سؤال پژوهش

تعریف مسأله

سؤالات پژوهش: پژوهش‌های مدیریت اسلامی و شاخه‌های تخصصی آن کدامند؟ در هر یک از شاخه‌های تخصصی مدیریت، چه میزان پژوهش‌های اسلامی صورت گرفته است؟ در هر یک از

۱. به‌عنوان مثال، تحلیل مطالعات به‌لحاظ مکان جغرافیایی، روش‌های تحقیق به‌کار گرفته شده، مجلات و نویسندگانی که بیشترین مقالات را چاپ کرده‌اند، جامعه آماری و ...

منابع اسلامی، چه میزان پژوهش‌های مدیریتی انجام گرفته است؟ در این مرحله سؤال پژوهش باید شفاف، با تعریف مناسب و در دامنه‌ای درست تدوین شود. روش‌های گوناگونی وجود دارند که می‌توانند به تدقیق مسأله کمک کنند. با توجه به اینکه رویکرد پژوهش جاری «کیفی» است، در این پژوهش از چارچوب اسپایدر^۱ جهت تدقیق مسأله استفاده شده است؛ زیرا این ابزار اساساً جهت ساختاردهی به سؤالات پژوهش‌های کیفی طراحی شده است.

جدول ۵. تطبیق مؤلفه‌های ساختار ابزار «اسپایدر» بر پژوهش (کوکلی و همکاران، ۲۰۱۲)

ردیف	ساختار ابزار	تعیین مؤلفه‌ها با توجه به سؤال پژوهش
۱	نمونه	مجلات و همایش‌های مدیریت اسلامی
۲	موضوع مورد مطالعه	مدیریت اسلامی
۳	طرح و نقشه	مرور دامنه
۴	ارزش‌یابی	ابعاد و مؤلفه‌ها
۵	نوع تحقیق	کیفی

نگارش برنامه مرور

برنامه مرور بایستی در سه مرحله نوشته شود:

مشخص نمودن شاخص‌های شمول یا عدم شمول: شاخص‌های متعارف برای تدوین برنامه مرور

در جدول ۶ ذکر شده‌اند.

جدول ۶. شاخص‌های شمول و عدم شمول برای پاسخ به سؤال اول پژوهش

ردیف	شاخص شمول یا عدم شمول	محدودیت شمول
۱	زمان مورد مطالعه	تمامی پژوهش‌ها تا سال ۱۴۰۰
۲	موقعیت جغرافیایی مطالعه	جمهوری اسلامی ایران
۳	زبان	فارسی
۴	نوع انتشار	پژوهشی، همایشی
۵	موضوع مورد مطالعه	مجلات و همایش‌های حوزه مدیریت اسلامی

1. SPIDER
2. Cooke et al

محدودیت شمول	شاخص شمول یا عدم شمول	ردیف
علمی - پژوهشی، علمی - ترویجی، علمی - تخصصی و همایشی	درجه علمی	۶

انتخاب پایگاه داده‌های مناسب: انتخاب پایگاه‌های داده به سؤال تحقیق و حوزه‌های علمی مختلف بستگی دارد. همان‌طور که در انتخاب شاخص‌های شمول و عدم شمول مشخص شد، راه‌حل منتخب برای جست‌وجو درباره سؤال پژوهش، جست‌وجو در سامانه‌ای است که جامعیت منابع داشته باشد و بتواند به پایگاه داده‌های دیگر پیوند داشته باشد. بر همین اساس، برای شناسایی پژوهش‌های مدیریت اسلامی، سامانه علم‌نت استفاده شد.

مشخص نمودن کلیدواژه‌های مناسب و نحوه ترکیب آن‌ها: در این مطالعه مروری بایستی تمامی مقالات پیرامون «مدیریت اسلامی» استخراج شوند. نکته مهم آن است که پژوهشگران مختلف، واژگان متفاوتی را برای پژوهش‌های «مدیریت اسلامی» برگزیده‌اند. بدین جهت با بررسی برخی از کتب مدیریتی و مشورت با خبرگان، تلاش شد تا ترکیبات مختلفی از واژگان احصا شود تا به جامعیت پژوهش کمک نماید. این واژگان، در یک تقسیم‌بندی کلی در دو بخش کلیدواژه‌های «علوم مدیریت» و «علوم اسلامی» قرار می‌گیرند که ترکیب هر کدام، ماتریسی را برای جست‌وجو پدید می‌آورد. این کلیدواژه‌ها در جداول ۷ و ۸ فهرست شده‌اند.

جدول ۷. کلیدواژگان شاخه‌های دانش مدیریت

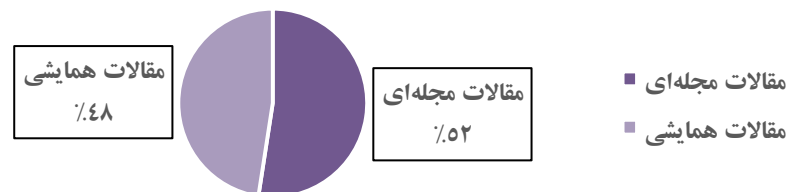
مسئول/مسئولین	نهاد	تصمیم‌گیری	کارگزار	اداره
فرماندهی / فرمانده	رئیس	ساختار	سازمان	سازمان‌دهی
فساد اداری/سازمانی	رهبر	شرکت	کیفیت	بهره‌وری
سیاست‌گذاری	کنترل	بازاریابی	بهبود	نظارت
ارزیابی/ارزشیابی	راهبرد	حکمرانی	بازرگان	تاجر
عدالت سازمانی/اداری	استراتژی	خط‌مشی	مشتری	عملکرد
منابع/نیروی/ سرمایه انسانی	مدیریت	مدیر/مدیران	تشکیلات / تشکل	رفتار سازمانی
عزل و نصب / انتصاب				

جدول ۸. کلیدواژگان شاخه‌های علوم اسلامی

اسلام	الهی	مسلمان	دین	قرآن	حدیث
روایت	توحیدی	سیره	نهج‌البلاغه	شیعه	نبوی
علوی	اخلاق	امام	حضرت	انقلاب	مهدوی
موعود	شهید	جهادی	دفاع مقدس	رهبری	-

فرایند جست‌وجوی مقالات و نتایج اولیه

این مرحله، با جست‌وجوی کلیدواژه‌ای در جویس‌گر علم‌نت انجام گرفت. در نتیجه این جست‌وجو، تمام عناوین مقالات یافت‌شده بررسی شدند و تمامی مقالات مرتبط در نرم‌افزار سیتاوی^۱ ثبت گردید. در مجموع این جست‌وجو، تعداد ۳۳۳۶ مقاله مرتبط به‌دست آمد که از این تعداد ۱۷۴۶ مقاله در مجلات منتشر شده و ۱۵۹۰ مقاله نیز در همایش‌ها ارائه شده است.

نمودار ۲. درصد فراوانی انواع مقالات استخراج‌شده

برخی از منابع مورد مطالعه و نتایج جست‌وجو در جدول ۹ عبارتند از:

جدول ۹. گزیده‌ای از نتایج جست‌وجوی رصد آثار مدیریت اسلامی

سال	همایش/نشریه	عنوان	نویسندگان
۱۳۹۴	کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی	واکاوی نقطه آغاز در تحقیقات مدیریت اسلامی	امامی، سیدمجتبی؛ سعیدی، اکبر
۱۳۹۶	فصلنامه مدیریت اسلامی	رویکردها و منظومه پژوهشی مطالعات مدیریت اسلامی	حجازی‌فر، سعید

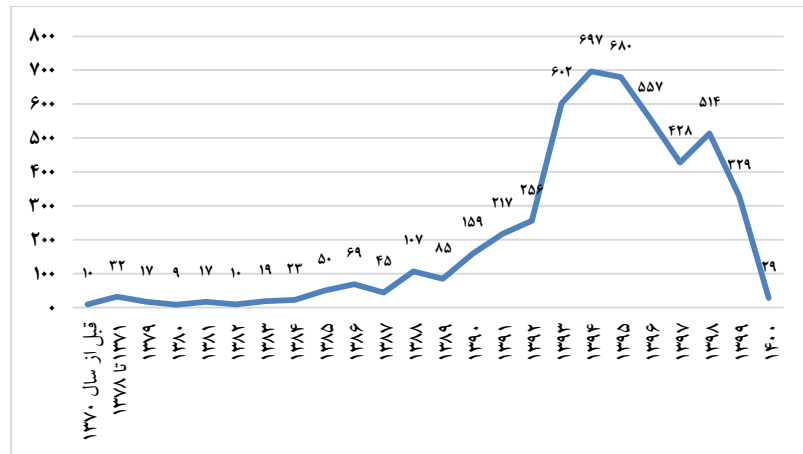
سال	همایش/نشریه	عنوان	نویسندگان
۱۳۹۴	فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج	بررسی دلالت‌های مدیریتی سیره امیرالمؤمنین حضرت علی (علیه‌السلام) در عرصه سازماندهی: مطالعه موردی شرطه الخمیس	لطیفی، میثم؛ عزیززی، سیدمهدی
۱۳۹۴	نشریه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی	بررسی و توصیف مدیریت و مدیریت منابع انسانی از منظر قرآن کریم	پژوهان، ایوب؛ رسولی، رضا
۱۳۹۴	نشریه اندیشه مدیریت راهبردی	تبیین ارکان الگوی بازاریابی اسلامی	عیدی، فاطمه

یافته‌های پژوهش

تحلیل تاریخی و کمی انتشار مقالات

نمودار ۳ نشان می‌دهد که در دهه ۱۳۶۰ پژوهش‌های بسیار معدودی در حوزه مدیریت اسلامی صورت گرفته و این روند در دهه ۱۳۷۰ با اندک افزایشی ثابت بوده است. در اوایل دهه ۱۳۸۰ رشد چشم‌گیری در انتشار مقالات مشاهده نمی‌شود تا اینکه در سال ۱۳۸۵ جهشی ۲ برابری نسبت به سال قبل خود ثبت شده است. در سال ۱۳۹۰ جهش دیگری در تولید مقالات به همین نسبت رقم خورده است. مجدد سال ۱۳۹۳ نیز صعودی تقریباً ۲/۵ برابری نسبت به سال ۱۳۹۲ مشاهده می‌شود؛ اما متأسفانه از سال ۱۳۹۵ سیر صعودی انتشار مقالات مدیریت اسلامی متوقف و نزولی شده است. آنچه از این تحلیل تاریخی به دست می‌آید این است که تغییرات سیاسی و روی کارآمدن دولت‌های مختلف که منجر به تغییر سیاست‌هایی در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز می‌شود، تأثیر مستقیم و محسوسی بر روند انتشار مقالات این حوزه دانشی دارد.

نمودار ۳. روند تولید مقالات مدیریت اسلامی

تحلیل مقالات بر مبنای مجلات

در بخش مقالات پژوهشی، مجله «مدیریت اسلامی» دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام) و مجله «اسلام و پژوهش‌های مدیریتی» مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه) با اختلاف قابل ملاحظه‌ای بیشترین مقالات مدیریت اسلامی را منتشر کرده‌اند. هم‌چنین کسب رتبه سوم مجلات منتشرکننده مقالات مدیریت اسلامی توسط مجله «مطالعات راهبردی بسیج» حائز اهمیت است؛ زیرا این مجله صرفاً مختص شاخه مدیریت اسلامی یا حتی مدیریت نیست و شامل حوزه‌های مختلفی می‌شود. پس از این مجله، بیشترین تعداد آثار منتشر شده به ترتیب شامل مجلات «اسلام و مدیریت»^۱، «مدیریت در دانشگاه اسلامی»^۲، «اندیشه مدیریت راهبردی»^۳، «مدیریت در اسلام»^۴ و «پژوهش‌های نهج‌البلاغه»^۵ است (نمودار ۳).

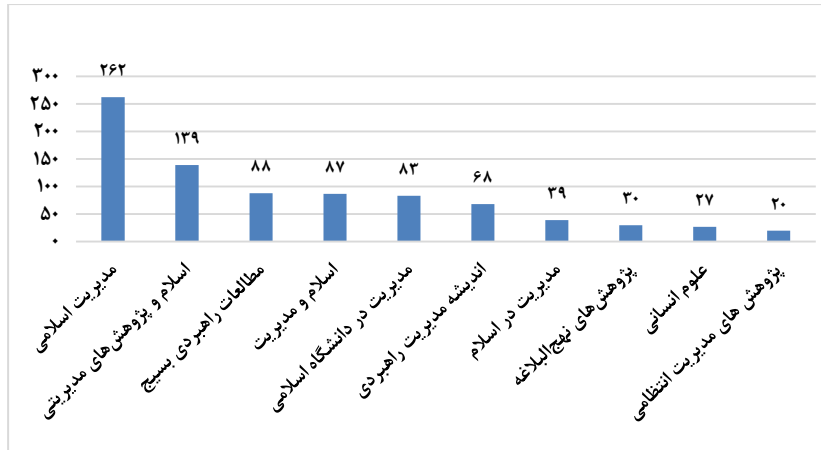
۱. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

۲. پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی

۳. دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

۴. بنیاد فقهی مدیریت اسلامی

۵. بنیاد بین‌المللی نهج‌البلاغه

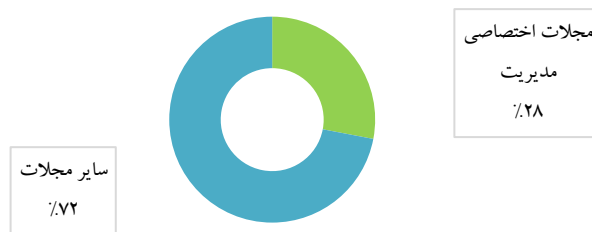

نمودار ۳. تعداد مقالات منتشر شده براساس مجلات

نمودار ۳ پراکندگی ۴۸٪ درصد از مقالات مجله‌ای یعنی ۸۴۳ مقاله را ترسیم کرده است؛ سایر مقاله‌های منتشر شده در ۳۴۰ عنوان مجله منتشر شده است که ذکر فهرست آن‌ها در قالب این مقاله نمی‌گنجد.

مجلات مرتبط با مدیریت اسلامی

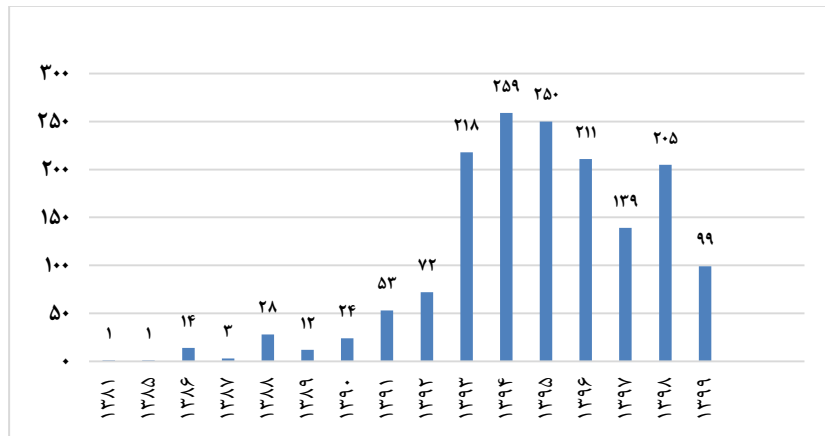
با تحلیل موضوعی مجلات منتشر شده، چنین به دست می‌آید که فقط ۲۸٪ از مقالات منتشر شده در مجلات زیرمجموعه حوزه دانشی مدیریت منتشر شده است و ۷۲٪ از این مقالات، در سایر حوزه‌های موضوعی (شامل حوزه‌های عمومی علوم اجتماعی) منتشر شده است (نمودار ۴).

نمودار ۴. نسبت مجلات اختصاصی مدیریت

سیر تحلیلی مقالات همایشی

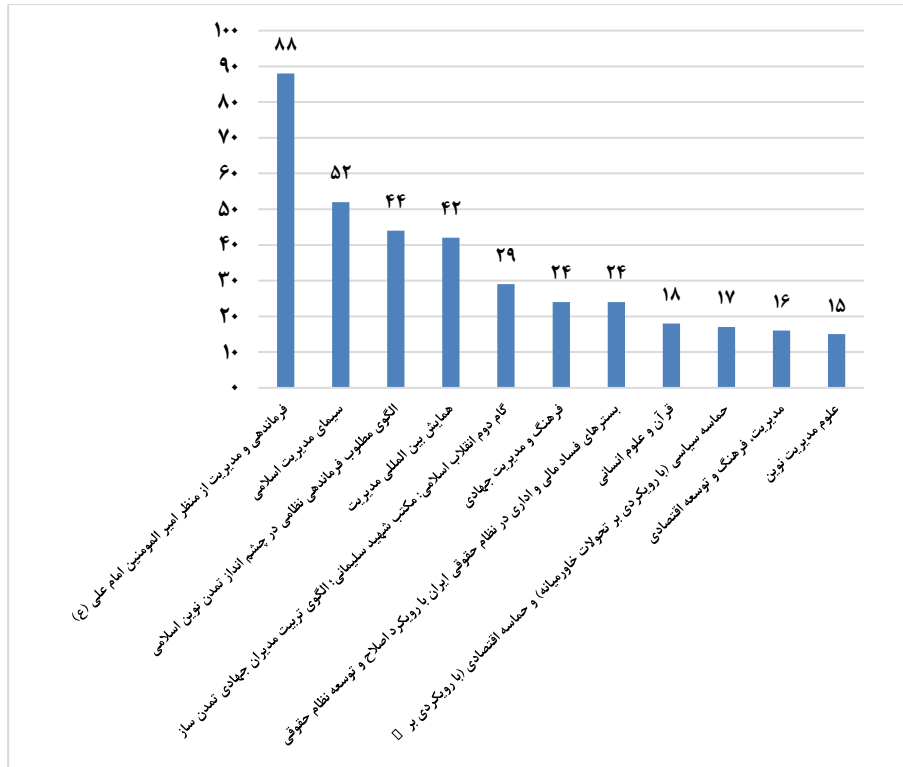
روند انتشار مقالات همایشی در حوزه مدیریت اسلامی از اواسط دهه ۱۳۸۰ افزایش قابل توجهی نسبت به قبل از خود داشته است. این روند در سال ۱۳۹۲ با رشد چشمگیری مواجه شده که نشان از افزایش اقبال به حوزه دانشی مدیریت اسلامی در همایش‌ها و کنفرانس‌های علمی است (نمودار ۶).

نمودار ۶. روند تولید مقالات همایشی

تحلیل مقالات بر مبنای همایش‌ها

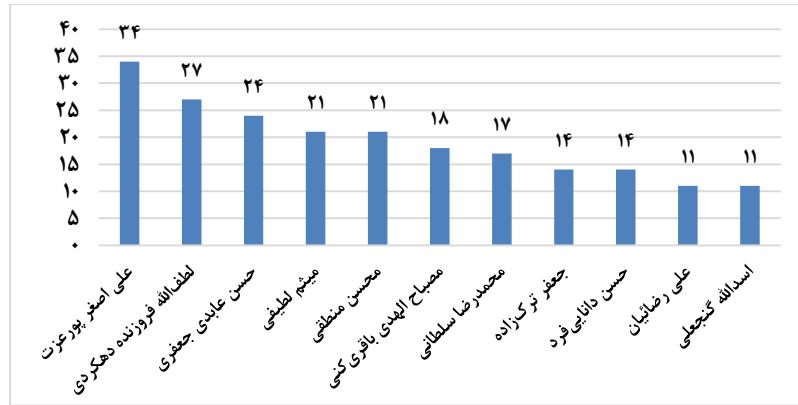
بیشترین مقالات همایشی، در همایش ملی فرماندهی و مدیریت از منظر امیرالمؤمنین امام علی (علیه السلام) (۱۳۹۸) منتشر شده و پس از آن، همایش ملی منطقه‌ای سیمای مدیریت اسلامی (۱۳۹۱) در جایگاه دوم قرار گرفته است. طبق این بررسی، عمده مقالات در همایش‌های غیرمرتبط با مدیریت اسلامی ارائه شده‌اند (نمودار ۵).

نمودار ۵. مقالات منتشرشده بر مبنای همایش‌ها

تحلیل بر مبنای پژوهشگران

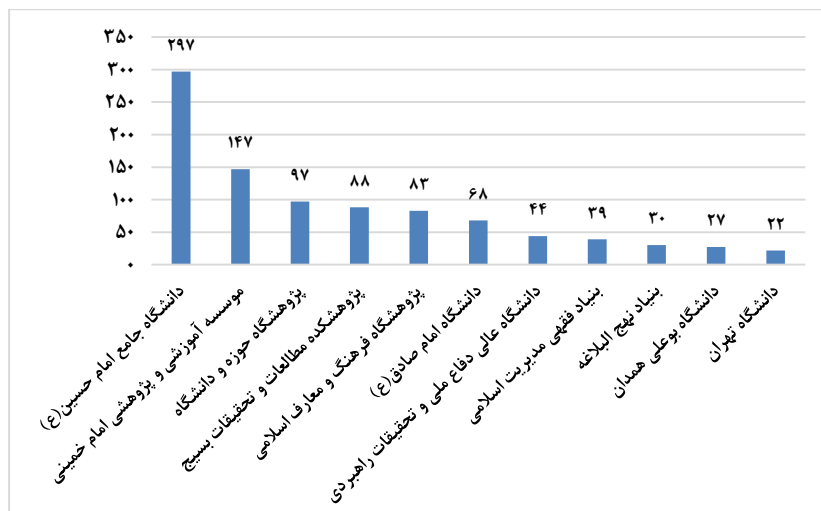
بالاترین مشارکت در تولید مقالات مدیریت اسلامی را دکتر علی اصغر پورعزت و دکتر لطف‌الله فروزنده دهکردی به خود اختصاص داده‌اند. سایر پژوهشگران ذکر شده در نمودار، همگی از اساتید رشته مدیریت در دانشگاه‌ها و مراکز علمی هستند (نمودار ۸).

نمودار ۶. میزان مشارکت پژوهشگران در تولید مقالات

تحلیل بر مبنای مشارکت دانشگاه‌ها و مراکز علمی

بیش‌ترین سهم تولید مقالات در اختیار دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام) است که با مجلات مدیریت اسلامی، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی و علوم انسانی در صدر قرار دارد. پس از آن مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) در جایگاه دوم قرار دارند. سایر مراکز علمی که تعداد شاخصی از مقالات را منتشر کرده‌اند، در نمودار فهرست شده‌اند (نمودار ۷).

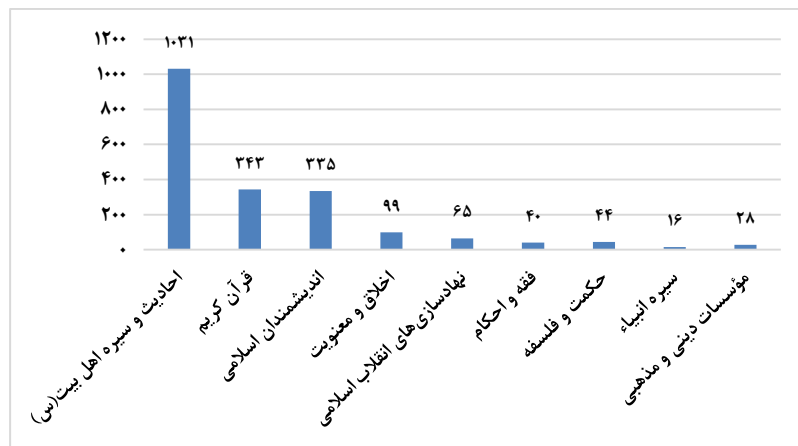
نمودار ۷. سهم دانشگاه‌ها و مراکز علمی در تولید مقالات

تحلیل موضوعی مقالات: با نگاه اسلامی

تحلیل مقالات براساس رویکرد اسلامی

پژوهش‌های مدیریت اسلامی را به انحاء مختلف می‌توان طبقه‌بندی کرد. یکی از دسته‌بندی‌هایی که در این پژوهش از آن استفاده شده است، تحلیل مقالات براساس رویکرد اسلامی آن‌هاست. انواع رویکردهای اسلامی مدنظران نویسندگان - که به صورت استقرایی به دست آمده است - را می‌توان در ۹ دسته مختلف قرار داد:

۱. پژوهش‌های مبتنی بر قرآن کریم و تفاسیر؛
۲. پژوهش‌های مبتنی بر روایات، تاریخ و سیره معصومین (ع)؛
۳. پژوهش‌های مبتنی بر سیره انبیاء(ع)؛
۴. پژوهش‌های مبتنی بر حکمت، کلام و فلسفه؛
۵. پژوهش‌های مبتنی بر فقه و احکام؛
۶. پژوهش‌های مبتنی بر اخلاق و معنویت؛
۷. پژوهش‌های مبتنی بر آرا و نظرات اندیشمندان اسلام؛
۸. پژوهش‌های مبتنی بر تجربیات نهادهای انقلابی جمهوری اسلامی ایران و
۹. مؤسسات دینی و مذهبی، پژوهش‌های مبتنی بر مساجد، هیأت و ...

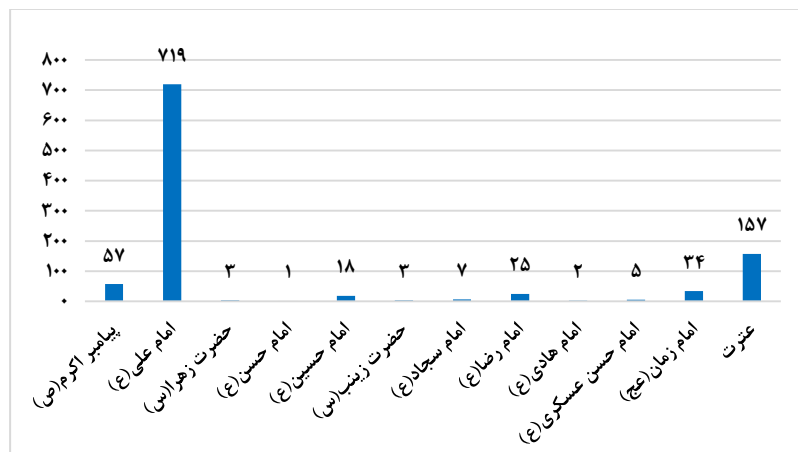

نمودار ۸. تعداد پژوهش‌های تولیدشده براساس منابع اسلامی

براساس نمودار ۸، بیشترین منبع مورد استفاده مقالات منتشرشده در حوزه دانشی مدیریت اسلامی، احادیث و سیره اهل بیت (ع) و سپس قرآن کریم است که با اختلاف از سایر پژوهش‌ها قرار دارد. علت این امر را می‌توان در تقدّم رتبی این دو منبع اصلی در شکل‌دهی به سایر حوزه‌های اسلامی مانند فلسفه، اخلاق و فقه دانست. با این حال میزان بهره‌گیری از تجربیات ارزشمند انقلاب اسلامی و هم‌چنین اندیشه‌های نظریه‌پردازان اسلامی در این عرصه بسیار اندک است. براساس آمار نمودار ۷، ۵۴٪ از مقالات به تصریح اشاره کرده‌اند که در عناوین یا کلیدواژگان آنان، از کدام منبع اسلامی برای پژوهش خود استفاده کرده‌اند. مابقی آن که بیش از ۱۳۰۰ مقاله است، از عموم منابع اسلامی جهت پژوهش استفاده شده است.

پراکندگی مقالات بومبنای احادیث و سیره اهل بیت (ع):

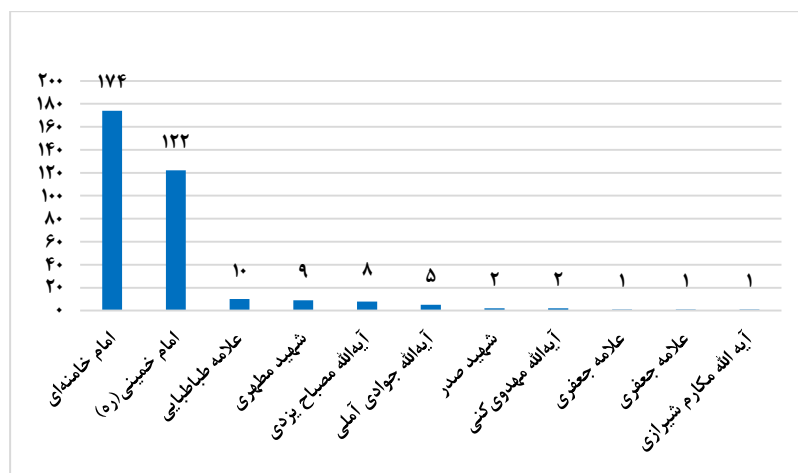
با توجه به گستردگی و حجم زیاد پژوهش‌های مبتنی بر احادیث و سیره اهل بیت، آثار به تفکیک هر یک از ائمه ارائه شده است. در این دسته برخی از پژوهش‌ها به صورت عموم از احادیث و سیره ائمه بهره گرفته و تنها مبتنی بر احادیث و سیره یک معصوم نبوده که تحت عنوان عترت جای گرفته است. با رصد این دسته از مقالات، حجم زیادی از پژوهش‌ها براساس سیره حکومتی و مدیریتی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) و سپس سیره پیامبر اکرم (ص) انجام شده است که با توجه به تحقق حکومت در زمان ایشان، امری قابل پیش‌بینی است. (نمودار ۹)

نمودار ۱۱. پژوهش‌های مبتنی بر سیره و احادیث اهل بیت (ع)

تحلیل منابع اسلامی براساس آرای اندیشمندان اسلامی

براساس نمودار پژوهش‌های مبتنی بر آرا و نظرات امام خمینی و امام خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} نسبت به سایر اندیشمندان اسلام تعداد قابل توجهی دارد. دلیل اصلی این امر نیز جایگاه این دو اندیشمند به‌عنوان ولی فقیه و رهبر جامعه اسلامی است که در مواجهه با موضوعات گوناگون مسئولیت خود، سبک مدیریتی ویژه‌ای دارند. در این بین آثار مبتنی بر اندیشه شهید صدر به نسبت نبوغ والای ایشان بسیار ناچیز است؛ چرا که ایشان پس از تألیف «فلسفتنا» و حتی پیش از «اقتصادنا»، تصمیم بر تدوین کتابی با عنوان «مجمعنا» داشتند که متأسفانه چنین امری میسر نشد و به فیض شهادت نائل آمدند. اگر این کتاب نگاشته می‌شد شاید آثار مبتنی بر آرای ایشان، تعداد قابل توجهی از پژوهش‌ها را به‌خود اختصاص می‌داد.

نمودار ۱۲. مقالات براساس آرای اندیشمندان اسلام

تحلیل موضوعی مقالات: با نگاه تخصصی

برای مواجهه و تحلیل مؤثر نتایج جست‌وجوی آثار، وجود نگاهی کلان ضرورت دارد تا براساس آن نقشه، وضعیت هر یک از شاخه‌های تخصصی به‌صورت دقیق بررسی شود. در این راستا برای طبقه‌بندی آثار مدیریت اسلامی طبق شاخه‌های تخصصی، از طرح پژوهشی دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) استفاده شده است که در سال ۱۴۰۰ جهت تغییر از نظام گرایشی به نظام ماژولار انجام شد و مورد تصویب وزارت علوم، تحقیقات و

فناوری قرار گرفته است^۱. البته حوزه تخصصی مدیریت جهادی نیز به علت استفاده فراوان در پژوهش‌های متأخر، به عنوان یکی از شاخه‌های تخصصی مدیریت اضافه شده است. شاخه‌های علم مدیریت در این طرح پژوهشی در جدول فهرست شده‌اند.

جدول ۱۰: شاخه‌های علم مدیریت طبق مصوبه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)

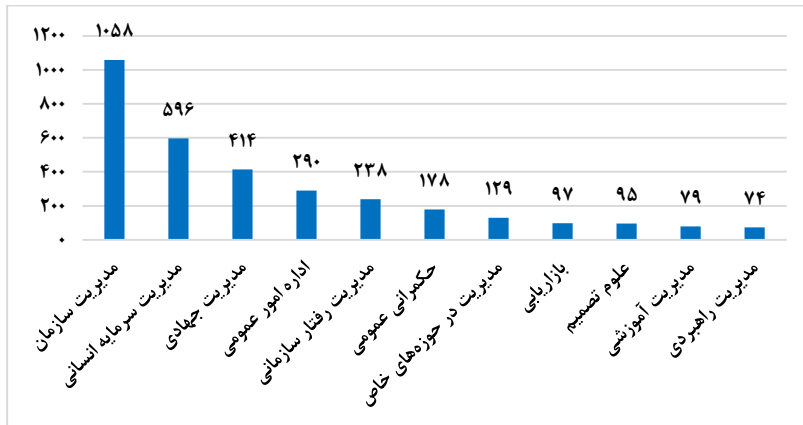
شاخه‌های علم مدیریت		
مدیریت سازمان	علوم تصمیم	مدیریت سیستم‌ها
مدیریت فناوری اطلاعات و فضای مجازی	کیفیت، بهره‌وری و عملکرد	مدیریت پروژه
مدیریت علم، فناوری و نوآوری	مدیریت تولید و عملیات	مدیریت منابع انسانی
مدیریت رفتار سازمانی	سیاست‌گذاری عمومی	اداره امور عمومی
حکمرانی و تنظیم مقررات	حکمرانی مردم‌نهاد	مدیریت کسب و کار
مدیریت استراتژیک	عدالت و پیشرفت	آینده‌پژوهی
مدیریت ریسک	مدیریت ارتباطات	بازاریابی
مهندسی نظام مالی	حسابداری و حسابداری	مالی شرکتی
بازار سرمایه و سرمایه‌گذاری	بازار پول و بانکداری اسلامی	مدیریت بیمه

بررسی برخی از شاخه‌های تخصصی مدیریت

طبق نمودار ۱۳ بیشترین مقالات به شاخه مدیریت سازمان اختصاص یافته است. البته لازم به ذکر است این شاخه شامل تنوعی از موضوعات - از جمله انواع سازمان، مبانی و اصول، نظریات و ... - ذیل حوزه مدیریت اسلامی است. هم‌چنین شاخه مدیریت سرمایه انسانی نیز شامل تمامی کلیدواژگان اعم از منابع انسانی و نیروی انسانی است. علاوه بر آن، شاخه مدیریت در حوزه‌های خاص نیز به مقالاتی اختصاص دارد که در حوزه مدیریت نظامی، مدیریت بهداشت و درمان، تاریخچه مدیریت، مدیریت ورزشی و ... هستند. نکته دیگر آنکه حوزه مدیریت آموزشی محدود به رشته مدیریت نیست و در این مقاله صرفاً به جمع‌آوری مقالات مرتبط با مدیریت اکتفا شده و

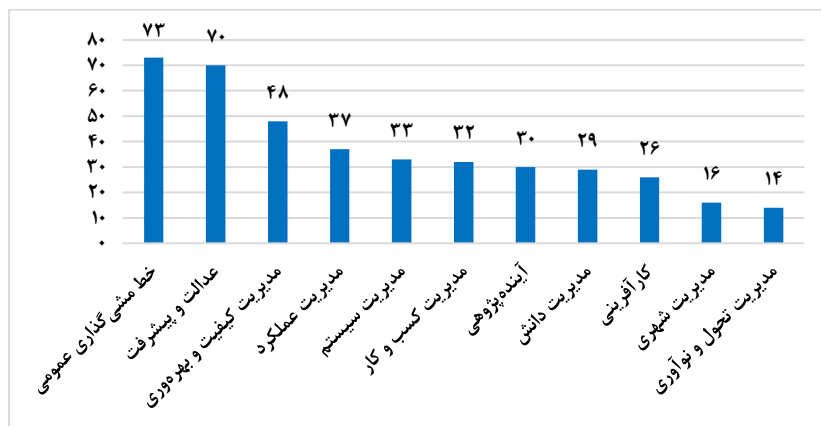
۱. برنامه درسی بازنگری‌شده دوره کارشناسی ارشد پیوسته رشته معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، مصوب ۱۴۰۰/۲/۵، کمیسیون برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (البته حوزه‌های فرعی این سند مثل محیط‌شناسی و روش‌شناسی در پژوهش در نظر گرفته نشده است).

مقالات مرتبط با رشته‌های علوم تربیتی و مشاوره تحصیلی در نظر گرفته نشده است.

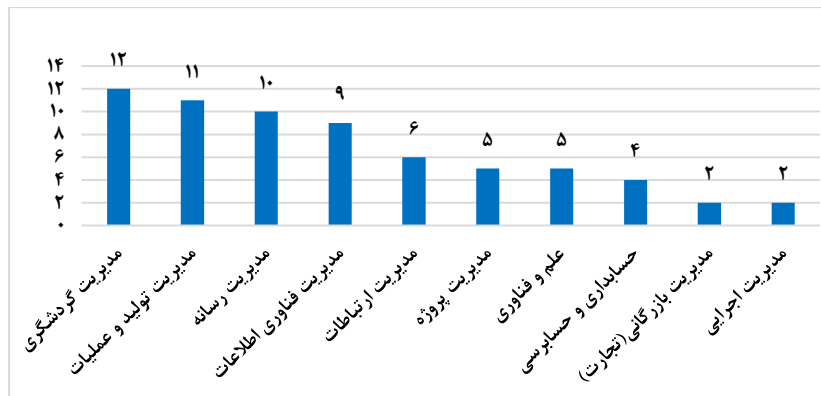
نمودار ۱۳. شاخه‌های دانش مدیریت شامل بیش از ۵۰ مقاله

در مجموعه بعدی نیز ذکر نکته‌ای لازم است و آن، اینکه در شاخه آینده‌پژوهی، عمده مقالات مربوط به جامعه مهدوی است. هم‌چنین پژوهش‌های عدالت و پیشرفت ممکن است بیشتر از تعداد ذکر شده در مقاله باشد؛ زیرا در این پژوهش صرفاً به ذکر مقالات مرتبط با مدیریت در این شاخه اکتفا شده است (نمودار ۱۴).

نمودار ۱۴. شاخه‌های دانش مدیریت شامل ۱۰-۵۰ مقاله

در نمودار ذیل این نکته حائز اهمیت است که منظور از شاخه مدیریت بازرگانی، معنای اخص آن - یعنی مقالات مرتبط با حوزه تجارت و بازرگانی - مدنظر است و نه رشته (گرایش) دانشگاهی مدیریت بازرگانی (نمودار ۱۴).

نمودار ۱۵. شاخه‌های دانش مدیریت شامل کمتر از ۱۰ مقاله

طبق نمودارهای ۱۳، ۱۴ و ۱۵ بیشترین آثار مدیریت اسلامی در شاخه مدیریت سازمان منتشر شده است. در واقع عمده پژوهشگران بدون ورود به شاخه‌های مدیریت به صورت کلی و عام به این حوزه پرداخته‌اند. پس از آن شاخه مدیریت منابع انسانی قرار دارد که یکی از علل اصلی فراوانی منابع مکتوب و غیرمکتوب در تفاوت نگاه اسلام و سایر مکاتب نسبت به انسان است. مدیریت جهادی - به عنوان قله و موتور پیش‌برنده مدیریت اسلامی - در رتبه سوم قرار گرفته است که این امر نیز با توجه به تأکیدات مکرر رهبر معظم انقلاب اسلامی در دهه‌های اخیر قابل توجه است (ضمناً به علت اینکه برخی از مقالات منتشر شده ذیل چند شاخه از شاخه‌های فوق طبقه‌بندی شده‌اند، مجموع مقالات نمودارهای سه گانه فوق، بیش از تعداد کل مقالات شده است).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در پایان، نتایج به دست آمده از این مطالعه، مرور دامنه به همراه ارائه پیشنهاداتی با جهت‌گیری ارتقای کمی و کیفی مطالعات مدیریت اسلامی در چهارده بند فهرست شده‌اند. فرامطالعه‌ها (مطالعات ثانویه) حوزه مدیریت اسلامی - اعم از مآخذشناسی‌ها و فرامطالعه‌ها -

بسیار کم و حداقلی هستند. در این پژوهش مطالعات اولیه مدیریت اسلامی از چند حیث مورد بررسی قرار گرفت؛ اما از حیث‌های دیگری از جمله روش، محتوا و نتایج به دست آمده، مواردی است که خلأ آن به شدت احساس می‌شود. بر همین اساس و با توجه رشد فزاینده مطالعات این حوزه، وقت آن رسیده که فرامطالعه‌های جامعی از حیث‌های مختلف در شاخه‌های گوناگون مدیریت اسلامی انجام پذیرد.

متأسفانه شاخه‌های علم مدیریت و مفاهیم ذیل آن، به صورت منطقی و در قالب نظامی منسجم استخراج نشده است و کلیدواژه‌های این پژوهش به صورت استقرایی احصا شده‌اند. در این راستا، پیشنهاد می‌شود نظام موضوعات این حوزه دانشی - مانند JEL^۱ در دانش اقتصاد - با اجماع نظری از اندیشمندان این حوزه تدوین شود تا جایگاه موضوعی هر مقاله به صورت دقیق‌تر مشخص شود.

در تحلیل تاریخی انتشارات مقالات، با توجه به اینکه قوی‌ترین دانشگاه‌های جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه‌های دولتی هستند و با تغییر دولت‌ها، روند سیاستی دانشگاه‌ها تغییر می‌کند، در نتیجه انتشار مقالات نیز متأثر از این سیاست‌ها تغییر می‌کند. برای اجتناب از بروز این امر، دو پیشنهاد مطرح می‌شود: الف) راهکار بلندمدت: با برنامه‌ریزی و رعایت جزییات، دانشگاه‌ها مستقل از نظام سیاسی و به صورت هیأت امنایی اداره شوند و ب) راه کار کوتاه‌مدت: با توجه به رویکردهای دولت سیزدهم در این دوره، تمرکز ویژه‌ای برای رشد کمی و کیفی پژوهش‌های مدیریت اسلامی مبذول شود.

علی‌رغم اینکه میزان پژوهش‌های مدیریت اسلامی گسترده است، در بخش مقالات پژوهشی، ۷۲٪ مقالات در مجلات غیرمدیریتی و تنها ۲۸٪ در مجلات مرتبط با مدیریت چاپ شده‌اند. از این تعداد، حدود ۹۰ مقاله، در مجله مدیریت اسلامی^۲ چاپ شده است و بسیاری از مجلات به صورت پراکنده یک یا دو مقاله چاپ کرده‌اند. متأسفانه بسیاری از نهادهای علمی مجالی برای انتشار مباحث مدیریت اسلامی فراهم نکرده‌اند و نیز بسیاری از شاخه‌های علم مدیریت محلی برای انتشار مباحث اسلامی خود نیافته‌اند. مجلات کنونی مانند مدیریت اسلامی^۳، اسلام و پژوهش‌های

۱. نظام طبقه‌بندی موضوعی در دانش اقتصاد است که به هر موضوع اقتصادی، یک کد سه حرفی می‌دهد.

۲. نشریه مدیریت اسلامی دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

۳. دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

مدیریتی^۱، اسلام و مدیریت^۲، به صورت کلی و عام به انتشار مقالات مدیریت اسلامی می پردازند. بر این اساس نیاز به افزایش کمی مجلات تخصصی مدیریت اسلامی (در هر یک از شاخه های آن) به طور فزاینده احساس می شود.

در بخش همایش های مدیریت اسلامی نیز پیشنهاد می شود شاخه های تخصصی دانش مدیریت، جایگاه حقیقی خود را پیدا کنند و به جای پرداختن به حوزه کلی و عمومی مدیریت اسلامی، همایش های تخصصی در هر یک از شاخه ها برگزار شود.

در تحلیل موضوعات اسلامی، با توجه به اینکه حجم زیادی از پژوهش ها در حوزه احادیث و سیره اهل بیت (ع) است، پیشنهاد می شود تا فرامطالعه ای تخصصی بر روی مطالعات سیره مدیریتی حضرت امیرالمؤمنین (ع) و کتاب شریف نهج البلاغه انجام شود. از خلأهای جدی در پژوهش های مبتنی بر سیره ائمه (ع)، تعداد بسیار کم آن است مانند امام هادی (علیه السلام) که به فرموده رهبر معظم انقلاب، در دوره این امام بزرگوار، شبکه سازی و ساختاردهی نظام ارتباطی شیعیان صورت گرفت (امام خامنه ای، انسان ۲۵۰ ساله، ۱۳۹۰). علاوه بر آن، هیچ پژوهش مدیریتی مبتنی بر سیره برخی از ائمه (ع) تاکنون انجام نشده است؛ مانند امام صادق و امام کاظم (ع). حتی سیره انبیا (ع) نیز از این خلأ پژوهشی بی نصیب نمانده است که پیشنهاد می شود دانشکده های مدیریت و نیز حوزه های علمی، سیاست هایی را برای تقویت پژوهش های مدیریتی مبتنی بر سیره ائمه (ع) اتخاذ کنند. یکی از کاستی ها در این بخش، عدم وجود منبع منسجم با رویکرد مدیریتی است؛ بنابراین تدوین موسوعه احادیث و گسترش تفاسیر مدیریتی قرآن کریم در این حوزه ضرورت دارد.

در حوزه اخلاق و معنویت، پژوهش های بسیار کمی انجام شده پیشنهاد می شود همانند روندی که به صورت فزاینده در سطح دنیا پیرامون دین و مدیریت در حال گسترش است، به مباحث اخلاق و معنویت اسلامی به طور ویژه توجه شود.

در حوزه اندیشمندان اسلامی حجم بالایی از پژوهش ها به بیانات امامین انقلاب تعلق گرفته ولی این میزان، نسبت به عملکرد و فرمایشات ایشان بسیار کم است. درباره سایر اندیشمندان نیز، حجم مقالات بسیار ناچیز است در حالی که اندیشه این بزرگواران ظرفیت زیادی برای مباحث مدیریت اسلامی دارد. هم چنین هیچ مقاله ای از برخی از بزرگانمانند شهید بهشتی و امام موسی

۱. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)

۲. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صدر یافت نشده که بسیار جای تأسف دارد. متأسفانه نظام آموزشی علوم انسانی و به خصوص مدیریت در جمهوری اسلامی ایران به گونه‌ای است که اساتید و دانشجویان با آرای ایشان آشنا نشده و این ظرفیت ادراک نمی‌شود؛ چه برسد به اینکه مورد استفاده قرار بگیرد.

در دسته علوم حوزوی مانند فقه و احکام و فلسفه و حکمت اسلامی، حجم پژوهش‌ها در حداقل ممکن قرار دارد. فعالیت‌های انجمن علمی مدیریت در حوزه و نیز مدارس فقهی تخصصی حوزه علمیه ناظر به بحث‌های مدیریتی نامحسوس است. از آنجا که جامعه دانشگاهی با مباحث فقهی و فلسفی آشنا نیستند، جامعه حوزوی می‌تواند این خلأ را با غنای دروس حوزوی پر کند.

در غرب، مدیریت بر مبنای تجارب و رفتارهای میدانی صورت گرفت و تبدیل به یک علم شد؛ اما متأسفانه علی‌رغم وجود مدیریت‌های موفق بعد از انقلاب اسلامی ایران - که معمولاً سبک مدیریتی جدیدی را نیز عرضه کرده‌اند^۱ - متأسفانه آن گونه که شایسته است بدان پرداخته نشده است. بر این اساس تجربه‌نگاری و موردکاوی در تجارب انقلاب اسلامی بسیار مفید و حائز اهمیت است.

هم‌چنین یکی از شاخه‌های مدیریت در غرب، مدیریت کلیسا و مدیریت در خیریه است؛ اما در کشور ما با توجه به تعداد زیاد نهادهایی همچون مساجد، هیأت، حسینیه‌ها و خیریه‌ها، فقط ۱۰ مقاله در حوزه نهادهای دینی وجود دارد؛ بنابراین گسترش پژوهش‌های این حوزه نیز ضرورت دارد.

در حوزه‌های تخصصی کلان مانند مدیریت سازمان و مدیریت جهادی، بیشترین تعداد آثار وجود دارد. این امر نویدبخش تحولی در آینده است؛ بنابراین بایستی با ارائه مطالعاتی تطبیقی، سبک، رویکرد و مکتب مدیریت اسلامی با مدیریت‌های متعارف به دقت از هم تفکیک شوند.

برخی از شاخه‌های تخصصی مانند مدیریت سرمایه انسانی و رفتار سازمانی، حجم قابل قبولی از پژوهش‌ها را دارند که در این موارد بایستی فرامطالعه‌های تخصصی و تولید پارادایم اسلامی در هر شاخه با دقت دنبال شود.

در برخی دیگر از شاخه‌های تخصصی - مانند مدیریت پروژه، مدیریت سیستم و مدیریت

۱. این سبک مدیریتی در حوزه‌های گوناگون ظهور و بروز داشته است؛ مانند کمیته انقلاب اسلامی در حوزه امنیتی، نهضت سوادآموزی و قرارگاه خاتم‌الانبیاء (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در حوزه فرهنگی، جهاد سازندگی در حوزه سازندگی و اقتصادی، اردوهای جهادی و اربعین حسینی (علیه‌السلام) در حوزه معنوی و در نهایت بسیج در حوزه‌های گوناگون.

عملکرد - مقالات اسلامی بسیار کمی وجود دارد و در این شاخه‌ها، خلأ نظری و تئوری زیادی احساس می‌شود. بر همین اساس ضرورت دارد تا با سیاست‌گذاری‌های علمی دقیق، بستری برای تولید ایده‌ها و فکر و سپس تولید نظریه در این حوزه‌ها فراهم گردد.

فهرست منابع

- اشرفی‌ریزی، حسن؛ فردوسی، مسعود؛ زاهدی، راضیه؛ همتیان فرزانه (۱۳۹۱)، کتاب‌شناسی مدیریت اسلامی، اصفهان: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی اصفهان.
- افضلی، علیرضا (۱۳۹۵)، مدیریت اسلامی، مدیریت مبتنی بر سنت‌های الهی؛ مورد مطالعه: مورد سنت رزق، فصل‌نامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، شماره ۵، زمستان، ۳۴-۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۸)، بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱/۱/۱۴۰۰، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8824>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰)، انسان ۲۵۰ ساله، تهران: مرکز صهبا.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷)، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیه‌الله‌العظمی خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۷/۲۴)، بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیه‌الله‌العظمی خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=3517#37712>
- بنافی، مسعود؛ عابدی‌جعفری، حسن؛ دستیاری، اکرم (۱۳۹۸)، بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۵۷-۱۳۶۸)، فصل‌نامه مطالعات مدیریت دولتی ایران، شماره چهارم، زمستان، ۷۱-۴۱.
- جلیل‌پور، پیمان (۱۳۹۲)، کتاب‌شناسی مدیریت اسلامی، علوم اجتماعی، دی، شماره ۷۰، ۷۵-۷۲.
- حجازی‌فر، سعید؛ خانی، علی (۱۳۹۴)، مأخذشناسی تحلیلی کتب مدیریت اسلامی، تهران: دانشگاه امام صادق(علیه‌السلام)
- خنیفر، حسین (۱۳۸۴)، تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب، فصل‌نامه فرهنگ مدیریت، شماره ۱۰، پاییز، ۲۰۱-۱۵۱.
- راجی، سیدمحمدحسین؛ خاتمی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۷)، صعود چهل ساله: مروری بر دستاوردهای چهل ساله انقلاب اسلامی ایران بر اساس آمارهای بین‌المللی، مشهد: به‌نشر.
- سلگی، غلامرضا (۱۳۹۲)، مأخذشناسی رهبری و مدیریت اسلامی، تهران: دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام‌حسین(علیه‌السلام)
- صادقی، امیر؛ مشبکی‌اصفهانی، اصغر؛ کردنائیج، اسدالله؛ خدادادحسینی، سیدحمید (۱۳۹۴)، فراروش پژوهش‌های

- مدیریت اسلامی در ایران (مورد مطالعه: مقاله‌های علمی - پژوهشی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴)، فصل‌نامه مدیریت اسلامی، شماره ۴، زمستان، ۱۳۱-۱۰۱.
- صادقی، امیر؛ مشبکی اصفهانی، اصغر؛ کردنائیچ، اسدالله؛ خدادادحسینی، سیدحمید (۱۳۹۶)، کاستی‌های روش‌شناسی مقاله‌های علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی؛ آسیب‌شناسی فراروش، فصل‌نامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۹۲، پاییز، ۷-۴۴.
- عابدی‌جعفری، حسن (۱۳۸۹)، کتاب‌شناسی مدیریت و رهبری در اسلام، تهران: علم و دانش.
- عابدی‌جعفری، حسن؛ ازگلی، محمد (۱۳۷۵)، مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران، مصباح، شماره ۱۱۹، ۱۹-۱۰۰.
- عابدی‌جعفری، حسن؛ بزرگ‌حداد، الهام (۱۳۹۴)، مروری بر مقاله‌های مدیریت اسلامی و مدل‌های آن، فصل‌نامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، شماره ۴۷، زمستان، ۸۶-۶۱.
- محمودی، جعفر (۱۳۷۹)، چیستی مدیریت اسلامی در بوته نقد، فصل‌نامه دانش مدیریت، سال سیزدهم، شماره ۵۱، ۲۳-۳.
- مقیمی، سیدمحمد (۱۳۹۴)، اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام، تهران: راه‌دان.
- میرزآف، عبدالهاشم (۱۳۹۲)، منبع‌شناسی مدیریت اسلامی، دوفصل‌نامه قرآن و علم، شماره ۱۲، بهار و تابستان، ۱۵۸-۱۴۵.
- نبوی، محمدحسن (۱۳۹۳)، مدیریت اسلامی، قم: بوستان کتاب.

لاتین

- Arksey, Hilary; O'Malley, Lisa. (2005). Scoping studies. Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 19-32.
- Grant, Maria J; Booth, Andrew. (2009). A typology of reviews. An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal* 26 (2), 91-108.
- Subject and Research Guides. Systematic Reviews: Step 2: Form a Question. (2020/3/20). Retrieved from https://libguides.mq.edu.au/systematic_reviews/form_question

مراجعة نطاق أبحاث الإدارة الإسلامية في جمهورية إيران الإسلامية: دراسة تلوية للمقالات المنشورة حتى عام ١٤٠٠ الهجري الشمسي

سيد مهدي السيد الطباطبائي* محمد الأحمدي** عليرضا الحاجي زاده*** أمير الميانبندی****

أحد المتطلبات الأساسية لتحقيق الإدارة الإسلامية هو الاحاطة على خلفية أبحاث الإدارة الإسلامية. نظراً لعدم إجراء دراسة شاملة حول هذا الموضوع الى الان، فقد تمت كتابة هذه الدراسة بهدف تحديد شامل وتحليل متعدد الأبعاد للمقالات المنشورة في مجال الإدارة الإسلامية. في هذه الدراسة، تم البحث في جميع مقالات الإدارة الإسلامية المنشورة من بداية الثورة الإسلامية حتى عام ١٤٠٠ بصورة كلمات رئيسية وتم فحصها بطريقة مراجعة المجال. هذه الطريقة عبارة عن تقييم أولي لحجم ونطاق الأدبيات الموجودة، بهدف تحديد ماهية ونطاق أدلة البحث. بناءً على ذلك، تم البحث عن ٨٢٨ كلمة رئيسية، وهي مزيج من مصطلحات خاصة لعلم الإدارية والتفكر الإسلامي، لتتجمع كافة البحوث في هذا المجال. في النهاية، من خلال غربال المقالات المختارة وإزالة المقالات المكررة، تم الحصول على ٣٣٣٦ مقالة فريدة في مجال الإدارة الإسلامية. ثم تم تصنيف النتائج المتحصل عليها من حيث التحليل التاريخي والكمي وتحليل القضايا الإسلامية وتحليل القضايا الإدارية المتخصصة. ومن ابتكارات هذا البحث، يمكن أن نذكر الشمولية في دراسة آثار الإدارة الإسلامية، والتحليل القائم على المجالات المتخصصة لعلم الإدارية، والقائمة على مصادر مختلفة من الفكر الإسلامي. في النهاية، تم سرد أربعة عشر نتيجة واقتراحاً بناءً على اساس التحليلات الحاصلة من الدراسة. اهم نتائج البحث هو ترسيم نطاق البحوث الموجودة في مختلف مجالات الإدارة الإسلامية، التي يمكن أن تكون دليلاً لعمل الباحثين في هذا المجال.

المفردات الرئيسية: مراجعة المجال، الدراسة التلوية، الدراسة الثانوية، الإدارة الإسلامية، البحوث الإدارية

الإسلامية

* طالب دكتوراه في الإدارة الحكومية، كلية المعارف الإسلامية والإدارة، جامعة الإمام الصادق ٧، طهران، جمهورية إيران الإسلامية.

** الكاتب المسؤول، طالب مستوى الاجازة العليي في الإدارة الصناعية، كلية المعارف الإسلامية والإدارة، جامعة الإمام الصادق ٧، طهران، جمهورية إيران الإسلامية.

*** طالب مستوى الاجازة العليي، في الإدارة الحكوميه، كلية المعارف الإسلامية والإدارة، جامعة الإمام صادق ٧، طهران، جمهورية إيران الإسلامية.

**** طالب مستوى الاجازة العليي، الإدارة الحكوميه، كلية المعارف الإسلامية والإدارة، جامعة الإمام الصادق، طهران، جمهورية إيران الإسلامية.